

Komentář (M.Soukup): V roce 2003 byl publikován článek profesora Univerzity Karlovy Jana Klápště, který vyvolal diskusi o některých aspektech vědeckého zkoumání českých hradů. V diskusi měla jednu z klíčových pozic otázka počátků hradu Rýzmburka. Svou argumentaci J.Klápště nepatrně rozvinul ještě v knize „Proměna českých zemí ve středověku“, vydané v roce 2005 v nakladatelství Lidové Noviny na stranách 134-141. Následující text je téměř beze změny vypreparován z mnohem delšího článku – vybrány byly pouze pasáže týkající se Rýzmburka. Výjimku tvoří původní poznámky „pod čarou“, které jsou vloženy přímo do textu. I přes možné další výklady dílčích aspektů lze uvedený článek považovat za nestárnoucí.

Jan Klápště

Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích,

Archeologické rozhledy LV-2003/4, s.786-800

(Časopis Archeologické Rozhledy je on-line přístupný na

http://www.arup.cas.cz/cz/publikace/rozhled_ke_stazeni.html

)

s.791

Řekli jsme již, že ještě na počátku 13. století sídlila osecká větev Hrabšiců ve dvorci při patě Krušných hor, asi někde u oseckého kostela sv. Petra a Pavla. Toto sídlo sloužilo v době, kdy Hrabšicové stáli v popředí české šlechty a právě nedaleko od tohoto sídla založili „svůj“ cisterciácký klášter. Nová kapitola v dějinách rodu se poprvé ohlásila v roce 1250. V čele svědků královské listiny, která napravovala škody způsobené v předchozí domácí válce

oseckému klášteru, se objevil *Borso de Rysenburch*. Tak začal sled dokladů, v nichž tento šlechtic dramatických osudů vystupuje v suverénním vztahu k „Obřímu hradu“ na severozápadě Čech.

Prvý konflikt mezi králem Přemyslem Otaka-

s.792

rem II. a Borešem se vyhroutil už v roce 1254, kdy nedávno nastoupivší panovník uvrhl Boreše do vězení (*Letopisy české*, 292), v následujícím roce se však *Borso de Rizenbeirch* objevuje opět mezi svědky jedné z královských listin. Tečku za řadou dokladů (tab. 2) učinil sám český král Přemysl Otakar II. na prahu roku 1278. V listině, kterou rozhodoval o konfiskovaném majetku velmože, jehož jednoznačně zavrhl, čteme naposledy o Borešovi *de Risemberch*

. Ani zde tedy není Borešův vztah k Rýzmburku jakkoliv zpochybněn. Z celé řady sahající od roku 1250 do roku 1278 se však jedna položka vymyká. Sám Boreš totiž v roce 1264 vydal ve Vlčnově u Uherského Brodu listinu pro velehradský klášter, v níž se hned v první větě uvedl jako „Boreš, z Božího slitování kastelán na Rýzmburku“ (*CDB V/1*

, č. 403). Tato Borešova titulatura, zapsaná na druhém konci přemyslovského státu, v sídle na dohled od Bílých Karpat, poskytuje závažné rozcestí v diskusi o počátcích Rýzmburku, která trvá již přes 80 let. Pro část historického bádání nastala právě ve Vlčnově chvíle pravdy, která odhalila skutečný stav věcí a prozradila královský původ Rýzmburku. Oponenti spojují Borešovu vlčnovskou větu s jednou z kapitol spletitého vztahu mezi šlechticem a panovníkem a hledají v ní stopu poměrně pozdního a krátkodobého panovníkova zásahu, směřujícího snad (?) k Borešově dehonestaci (Nový výklad nezvyklé Borešovy titulatury nedávno navrhl

V. Vaníček

(

2000

, 445), který uvažuje o jejím významově opačném čtení, tj. „přes proměny osudu hradní pán na Rýzmburku“). O skutečných příčinách se ale jen dohadujeme, písemnosti vzešlé z královské kanceláře vůbec žádné napětí nezachytily a dříve i později, na počátku i na konci šedesátých let 13. století, znají jen a jen Boreše z Rýzmburka (diskusi o Rýzmburku shrnul

Velímský 2002a

, 75n., obě základní stanoviska společně představili

Durdík – Klápště 1992

).

Přehled zmínek o Borešovi z Rýzmburka v letech 1250 až 1278.

1250 Borso de Rysenburch CDB IV/1, č. 180

1250 Borso de Resenburch camerarius noster CDB IV/1, č. 185

1255 Borso de Rizenbeirch CDB V/1, č. 46

1256 Borso de Risenbvrch CDB V/1, č. 103

1261 Borscho de Risenburchc CDB V/1, č. 290

1262 Borsso de Ryssenburg CDB V/1, č. 336

1262 Borso de Rysenburg CDB V/1, č. 337

1263 Borso de Rysenburch CDB V/1, č. 391

1264 Borssho, miseracione divina castellanus in Rysenburch CDB V/1, č. 403

1267 Borso de Rysemburg CDB V/2, č. 500

1269 Borso de Risenburch CDB V/2, č. 582

1271 Borscho de Risemburch CDB V/2, č. 637

1272 Borso de Rysenburch CDB V/2, č. 667

1275 Borso dictus de Risenburc CDB V/2, č. 796

1278 hereditates quondam Borsonis de Risenberch CDB V/2, č. 856

Ve Vlčnově můžeme s Borešem zřejmě spojit „Hradištěk“, pozůstatek tvrze vybudované na uměle nasypáném návrší obkrouženém příkopem (*Plaček 2001*, 696–697). Snad právě tady vydal v roce 1264 listinu s neobvyklou titulaturou, která mohla vnímat i kontrast mezi rozlehlým a vzdáleným hradem v severozápadních Čechách a mnohem a mnohem skromnějšími vlčnovskými podmínkami. Vždyť jestliže plocha samotného vnitřního hradu na Rýzmburku dosahovala asi 13 arů, zaujímal „Hradištěk“ zhruba pětinu takové rozlohy. Založení hradu Rýzmburku v každém případě zcela změnilo životní styl předního šlechtického rodu. Boreš se svými lidmi opustil dvorec umístěný v ploché krajině pod Krušnými horami, sídlo sice výlučné,

ale zasazené v mozaice dalších podkrušnohorských sídlišť. Novým centrem se stal hrad vyvýšený nad ostatní sídelní souvislosti, založený na ostrohu uvnitř údolí, které hned nad Osekem

s.793

rozčleňuje krušnohorský hřeben. Ani hrad přitom neztratil výhodný kontakt s jednou z cest spojujících severozápadní Čechy s tehdejšími Míšeňskem. Tato cesta, písemně doložená už od roku 1207, probíhala při patě hradního ostrohu (nověji *Blažek – Černá – Velímský 1995, 471; R uttkowski 2002*

). Při návštěvě dnes rychle chátrajícího Rýzmburku si uvědomíme, že prvotní jméno *Riesenburg*

nezůstalo nadsázkou. Vždyť v hradním areálu s osami 226 x 95 metrů napočítáme pět nádvoří, čtyři věže, pět bran. Právě tuto výjimečnou charakteristiku rozvíjí názor, který v Rýzmburku shledává nepoměr mezi rozlohou hradu a jeho málo rozsáhlou vnitřní zástavbou a v takto vnímaném rozporu spatřuje doklad prvotně královské fundace. Boreš prý zprvu uskutečňoval velkolepý panovníkův záměr, po čase si svěřené staveniště přisvojil, ale k naplnění prvotních plánů ani on neměl sílu. Již před řadou let takový výklad zastával

T. Durdík

(např.

1978b

, 46). Vzhledem ke konfliktním vztahům mezi Borešem a králem Přemyslem Otakarem II. je ovšem představa o nikde nezaznamenaném úchvatu královského Rýzmburku krajně odvážná (Kvůli už dřívějšímu svědectví písemných pramenů je sotva srozumitelný názor, který Rýzmburk opakovaně řadí mezi hrady založené Přemyslem Otakarem II. (např.

Durdík 1996

, Karte 1, či

1995

, obr. 1)). Posouzení naznačené hypotézy úzce souvisí s představou o průběhu výstavby nového hradu. I tady v rýzmburském případě najdeme dvě interpretační možnosti. Podle jedné z nich nejdříve vyrostlo obvodové opevnění, brány, věže a úsporný obytný objekt. Právě tehdy měl hradní staveniště uchvátit Boreš, jenž dokázal doplnit jen palácovou budovu odpovídající standardu šlechtického hradu (např. T. Durdík in:

Durdík – Klápště 1992

, 268). Druhá varianta se neopírá o obecnou modelovou úvahu, ale zdůrazňuje výpověď stavebních památek dochovaných na rýzmburském hradním ostrohu. Pozornost v první řadě vzbuzuje vnější hradební okruh, který celé lokalitě dává impozantní půdorysné rozměry. Důkladný průzkum ukázal, že rozlehlá vnější hradba zřejmě nebyla součástí počáteční

výstavby, ale vznikla teprve později, nejdříve na konci 13. století (

Lehký 1993

;

Razím 1997

, 81, pozn. 13). (Podle nepublikované výzkumné zprávy citované I. Lehkým došel k závěru o pozdním původu rýzmburské vnější hradby už dříve F. Gabriel, který ji kladl do 1. poloviny 15. století.)

Ve světle těchto výsledků se prvotní Rýzmburk představuje v podstatně odlišné podobě. Jako nejstarší stavební část vystupuje hradní jádro založené na zhruba trojúhelníkové ploše o stranách zhruba 45 x 65 x 65 metrů. Každý z jeho rohů ovládala jedna věž. Na nejvyšším místě celého areálu vyrostl mohutný hranol s vnitřní plochou zhruba 36 m², jihovýchodní nároží hradního jádra určila válcová útočištná věž ochraňující zároveň vstup do hradu, na jihozápadě půdorysu našla své místo další hranolová věž, k níž z jedné strany přiléhala kaple a z druhé strany s ní sousedil hradní palác. Ani datování staveb rýzmburského vnitřního hradu není jednoduchým úkolem, v plném rozsahu totiž závisí na uměleckohistorickém posouzení kamenických detailů v hradních věžích a kapli. Zdá se, že vnitřní hrad v podstatě vyrostl ještě během dlouhého Borešova života, přístavba kaple však byla bezpochyby pozdějším dílem. Připomeňme jen, že *D. Menclová* (1972, 202) kladla hrotitá okna v rýzmburské hranolové věži do sedmdesátých let 13. století a přístavbu kaple spolu se zaklenutím přilehlé věže až na počátek 14. století, *J. Kuthan* (1982, 266; 1994, 272–279) datoval hlavní hradní věž do třetí čtvrtiny 13. století a výstavbu kaple do pozdního 13. století. Vrátime-li se k diskusi o raných dějinách hradu Rýzmburku, shledáme, že do kritické doby kolem let 1250 a 1264 mohly spadat samotné začátky jeho výstavby. Záměr vybudovat „obří hrad“ stál již na prvopočátku, jeho naplnění si ale vyžádalo řadu desetiletí. Vždyť i v dostavbě rýzmburského vnitřního hradu významnou měrou pokračovali následníci Boreše (II.). K počátkům výstavby rýzmburského předhradí, umístěného na jižní části hradního ostrohu a odděleného od vnitřního hradu příčným příkopem, se nedokážeme vůbec vyjádřit. Chybějí tu totiž stavební části, které by dovolily uměleckohistorické posouzení, a archeologický výzkum se Rýzmburku dosud ani nedotkl. V diskusi o počátcích Rýzmburku se objevil názor, podle něhož by o královském původu hradu měl svědčit i jeho manský systém doložený ve 14. století (

Durdík – Klápště 1992

, 271). Jak však konstatoval již

A. Sedláček

(

1936

, 170), vznikl tento systém změnou právních vztahů na přelomu třicátých a čtyřicátých let 14. století (nověji

Kavka 1990

, 238–239). Situace vytvořená za vlády Jana Lucemburského přirozeně nevypovídá zhora nic o souvislostech rýzmburských počátků.

s.794

V době Boreše (II.) se v krajině kolem Oseka a nově budovaného Rýzmburku nabízel jeden jediný, zato však podstatný směr kolonizační expanze. Poměrně hustě osídlené Podkrušnohoří už žádné rezervy neskýtalo, ale cesta pod hradním ostrohem mířila do nitra Krušných hor, které se během 12. století změnily v mimořádně rozsáhlou kolonizační oblast. Bezpochyby právě v Borešově době se Hrabišici začali na tomto procesu významně podílet. Nejvýznamnější památkou jejich expanze na dnes saskou stranu krušnohorského hřebene zůstaly hrady Rechenberg a Boršenštejn, které již svými jmény svědčí o hrdé spojitosti s rodem hrábí a Borešů. Prvý ze zmíněných hradů stál při „osecké cestě“ zhruba 15 kilometrů od Rýzmburku, druhý našel své místo u cesty vstupující do Krušných hor od Mostu. Oba se ocitly na okraji kolonizační oblasti a oba ztělesňovaly hrabišický územní nárok. Konečný výsledek zůstal ovšem skromný, žádný zásadní průnik Hrabišiců do Krušných hor se už nemohl uskutečnit. O dvojici „saských“ hrabišických hradů víme dodnes jen velmi málo, v souvislosti s diskusemi o Rýzmburku můžeme alespoň připomenout, že i Rechenberg a Boršenštejn patří k rozlehlým hradním lokalitám (problematiku obou hradů nejnověji shrnul *T. Velímský 2002a*, 98–100). Prvý Boreš spojený s Rýzmburkem ale zároveň držel další hrady, či spíše další hradní staveniště. Listiny, které tento velmož vydal, svědčí o jeho sídelním vztahu ke dvěma moravským lokalitám, k už zmíněnému Vlčnovu a ke Dlouhé Loučce (

CDB V/2

, č. 500). Dlouhá Loučka čili

Luszcz in terra Moraue

podle zápisu v roce 1267 leží u Moravské Třebové, v krajině, která byla právě v době Boreše z Rýzmburka intenzívně

třebená

čili „čištěná“ od lesů. Napočítáme tu zhruba tři desítky vsí, které vznikly jako součást hrabišického dominia vytvořeného kolonizací (

Velímský 2002a

, 129–138;

Severin 2003

). I Dlouhá Loučka patří k příznačným kolonizačním vsím složeným ze dvou dlouhých řad usedlostí. Na jejím konci se nacházejí pozůstatky hradu, k nimž se jakousi ironickou nadsázkou vztahuje pomístní jméno Hrádek. Reliktem Borešova hradu totiž zůstal výrazně modelovaný terénní reliéf, složený ze dvou rozlehlých částí, z hradního jádra s rozměry 78 x 40 až 57 metrů a z předhradí dlouhého 102 a širokého 42 až 66 metrů. Uvedené rozlohy bezesporu obtočí vedle Rýzmburku, vnitřky obou ohrazených areálů jsou však zcela ploché, nečleněné a nikde v nich nevystupují pozůstatky zdí. Usuzujeme proto, že stavba hradu začala zemními fortifikacemi, které jasně stanovily půdorys zamýšleného sídla. Uvnitř mohl začít základní provoz, ostatně právě tady se v roce 1267 Boreš staral o majetkové zajištění augustiniánského kláštera Koruna P. Marie u Krasíkova, který on sám založil. Zdá se ale, že velkoryse vytyčený

hrad nikdy nezačal nabývat zděnou podobu. Podle terénních pozorování tu zřejmě až do konce Borešových dnů, tedy v rozpětí let 1267 až 1278, sloužila výhradně dřevohlinitá zástavba a potom, ve změněné situaci po roce 1278, už budování hradu dále nepokračovalo (srov.

Plaček 2001

, 241–243;

Durdík – Bolina 2001

, 80). Stavba hradů zcela samozřejmě patřila k náročným, a tedy i leckdy zdlouhavě uskutečňovaným úkolům. V době hradních počátků proto samotná zmínka o tom či onom hradu neříká nic o konkrétní podobě jeho zástavby. V souvislosti s diskusí o Rýzmburku jistě zasluhuje pozornost měřítko výchozích záměrů, s nimiž byl třeba právě hrad v Dlouhé Loučce založen. Zdá se totiž, že rozměry areálů vybraných ke stavbě hradů se stávaly jedním z ukazatelů vypovídajících o rodových ambicích. V okolí Moravské Třebové známe ostatně několik dalších hradů i tvrzí, které bývají spojovány s Borešem a s dobou jeho kolonizace: Třebovské hradisko, Radkov, Boršov, Udánky, Mladějov. K bezpečnému prokázání této pravděpodobné spojitosti však chybí jednoznačné svědectví písemných pramenů. I mezi zmíněnými lokalitami ovšem najdeme mimořádně rozlehlá hradní založení (základní údaje shrnuje

Plaček 2001

; k regionální problematice soustavně

Severin 2003

).

Přehled pramenů a literatury:

CDB:

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1, J. Šebánek– S. Dušková edd., Pragae 1962.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1, J. Šebánek– S. Dušková edd., Pragae 1974.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2, J. Šebánek– S. Dušková edd., Pragae 1981.

Letopisy české: Letopisy české od roku 1196 do roku 1278, in: *Fontes rerum bohemicarum II.*, J. Emler ed.,

Praha 1874, 282–303.

Blažek, J. – Černá, E. – Velímský, T. 1995: Zur Siedlungsgeschichte der böhmischen Seite des Erzgebirges, *Germania* 73, 463–479.

Durdík, T. 1978b: Nástin vývoje českých hradů 12.–13. století, *Archaeologia historica* 3, 41–52.

— *1995*: Královské hrady a královská města v Čechách 13. století, *Archaeologia historica* 20, 331–337.

— *1996*: System der königlichen Burgen in Böhmen, *Château Gaillard* 17, 69–78.

— *1999*: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.

Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.

Durdík, T. – Klápště, J. 1992: Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku, *Archeologické rozhledy* 44, 266–276.

Kavka, F. 1990: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, Český časopis historický 88, 225–251.

Kuthan, J. 1982: Architektura v přemyslovském státě 13. století, in: Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky u Prahy, 181–351.

— 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely. Vimperk.

Lehký, I. 1993: Vnější hradební okruh hradu Rýzmburku (Osek), Zprávy památkové péče 53, 234–237.

Menclová, D. 1972: České hrady 1. Praha.

Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.

Razím, V. 1997: K původu hradební zdi bez ochozu, Průzkumy památek IV/2, 78–88.

Rutkowski, M. 2002: Altstraßen im Erzgebirge. Archäologische Denkmalinventarisaton Böhmischer Steige, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 44, 264–297.

Sedláček, A. 1936: Hrady, zámky a tvrže království Českého 14. Praha (2. vydání).

Severin, K. 2003: Kolonizace Hřebečska, Archaeologia historica 28, 175–210.

Vaníček, V. 2000: Velké dějiny zemí Koruny české II. (1197–1250). Praha – Litomyšl.

Velímský, T. 2002a: Hrabišici. Páni z Rýzmburka. Praha.